

AL-HIKMAH

Jilid	12	ISSN 1985-6822	2020
No.	2		1442

- PENGGUNAAN BAHAN BANTU MENGAJAR BERTEKNOLOGI DALAM PENGAJARAN GURU TAHFIZ MODEL ULUL ALBAB (TMUA)...3-18
Muhd Zulhilmi Haron, Mohd Muslim Md Zalli, Siti Noor Aneeis Hashim, Ahmad Rusli Abdul Gani & Ismail Salleh
- SUMBANGAN GURU PENDIDIKAN ISLAM DALAM AMALAN BIMBINGAN DAN KAUNSELING TERHADAP PELAJAR DAN RAKAN GURU DI SEKOLAH ...19-34
Ruslan Hassan, Farid Mat Zain, Kaseh Abu Bakar & Azmul Fahimi Kamaruzaman
- TAHAP PENCAPAIAN HAFAZAN MURID TAHFIZ MODEL ULUL ALBAB (TMUA) SEKOLAH MENENGAH ...35-52
Siti Nurjanah Mastor Mustafa, Siti Aisyah Johan & Jimaain Safar
- PENERIMAAN PENDEKATAN KEAGAMAAN DALAM PEMULIHAN BANDUAN DI PENJARA MALAYSIA ...53-74
Siti Jamiaah Abdul Jalil, 'Adawiyah Ismail, Abu Dardaa Mohamad, Nor Raudah Siren, Juwairiah Hassan, Khairul Hamimah Mohamad Jodi & Labiba Ahmad
- FUNGSI RUNDINGCARA BAGI MENGUKUHKAN HUBUNGAN PASANGAN BERMASALAH DALAM PERKAHWINAN ...75-92
Mohamad Pairuz Suhairi Abdullah & Zainab Ismail
- HUBUNGAN PAS DENGAN NON-MUSLIM DALAM PERSAINGAN POLITIK ISLAM DI MALAYSIA 1951-2020 ...93-114
Muhamad Faisal Ashaari, Nor Syuhada Roslan & Zulkefli Aini
- PERANAN PUTERA RAJA DALAM TADBIR URUS MUGHAL: TUMPUAN TERHADAP AWRANGZIB ...115-136
Mohamad Zulfazdlee Abul Hassan Ashari, Mohd Roslan Mohd Nor, Ezad Azraai Jamsari, Md Yazid Ahmad & Noorsafuan Che Noh

Hubungan PAS dengan Non-Muslim dalam Persaingan Politik Islam di Malaysia 1951-2020

The Relationship of PAS with Non-Muslims in the Struggle
for Political Islam in Malaysia 1951-2020

*MUHAMAD FAISAL ASHAARI
NOR SYUHADA ROSLAN
ZULKEFLI AINI

ABSTRAK

Perjuangan parti politik yang tertumpu kepada sesuatu agama dan bangsa sahaja boleh menjejaskan sokongan dalam pilihanraya kerana perjuangan politik kebiasaannya melibatkan kepentingan semua pihak. Sangat penting bagi parti politik menjaga kepentingan semua pihak khususnya dalam sesebuah masyarakat majmuk kerana sokongan akan diberikan kepada parti yang akan menjaga kepentingan agama dan bangsa mereka. Inilah dilema yang dihadapi oleh PAS dalam persaingan politik di Malaysia antara memperoleh sokongan politik dan tanggungjawab membawa mesej Islam kepada masyarakat. Namun, PAS konsisten memperjuangkan politik Islam di Malaysia sejak penubuhannya 1951 hingga 2020. Bagi menganalisis pendekatan politik PAS kepada non-Muslim, artikel ini membahagikan kepada tiga bentuk pendekatan. Pertama, *tafahum* iaitu mendekati dan memahami; Kedua, *Ta'awun* iaitu tolong menolong dan bekerjasama; Ketiga, *Tahaluf* iaitu pakatan politik. Artikel ini membincangkan tiga pendekatan di atas dengan membahagikan tempoh dari 1950an hingga 2020 kepada empat fasa. Fasa pertama ialah fasa permulaan iaitu fasa berhadapan dengan perkauman yang menebal dalam kalangan masyarakat. Fasa kedua ialah fasa *tafahum* ketika PAS berada dalam kerajaan campuran dan penubuhan Chinese Consultative Council (CCC). Fasa ketiga ialah fasa *Tahaluf* apabila dapat menubuhkan Kelab Penyokong PAS dan membentuk Barisan Alternatif (BA) dan Pakatan Rakyat (PR) dengan DAP. Fasa keempat ialah fasa *tafahum* dan *Ta'awun* apabila dapat menerima non-Muslim sebagai ahli bersekutu dan menubuhkan Dewan Himpunan Penyokong PAS. Pada tiga dekad yang pertama, PAS berhadapan dengan cabaran perkauman yang menebal dalam kalangan masyarakat termasuk dalam PAS sendiri. Seterusnya, PAS berhadapan dengan cabaran menterjemahkan nilai Islam dalam interaksi politik dengan non-Muslim.

Kata kunci: *Tahaluf siyasi, Islamic party, politik Islam, PAS.*

ABSTRACT

The struggle of political party that focuses only on a particular religion and race can affect support in elections because politics usually involve the interest of all parties. It is crucial for a political party to look after the interests of all people especially in a plural society because support will be given to the parties that will safeguard the interests of their religions and races. This is the dilemma faced by PAS in the political struggle in Malaysia, between gaining political support or the responsibility of conveying the message of Islam to the society. However, PAS has been consistent in its struggle for Islamic politics in Malaysia since its inception from 1951 to 2020. To analyse PAS's political approach to non-Muslims, this article divides the approach into three sections. First, *tafahum* which is to approach and understand; Second, *Ta'awun* which is to help and cooperate; Third, *Tahaluf* which is a political cooperation. This article discusses the above three approaches by dividing the period from the 1950s to 2020 into four phases. The first phase is the initial phase which is the phase of facing racism that was thick in the society. The second phase is *tafahum* phase when PAS was in the coalition government and the establishment of Chinese Consultative Council (CCC). The third phase is *Tahaluf* phase when PAS successfully established PAS Supporters Club and formed a cooperation with DAP in Barisan Alternatif (BA) and Pakatan Rakyat (PR). The fourth phase is the phase of *tafahum* and *Ta'awun* when PAS could accept non-Muslims as the associate members and establish the PAS Supporters Assembly Wings. In the first three decades, PAS faced a growing racial challenge among the community, including within PAS itself. Next, PAS faces the challenge of translating Islamic values into political interaction with non-Muslims.

Keywords: *Islamic party, PAS, political Islam, Tahaluf.*

PENDAHULUAN

Perjuangan agama menerusi jalur politik khususnya dalam masyarakat majmuk akan berhadapan dengan dilema antara memperoleh undi dan membawa misi agama. Sungguhpun begitu, gerakan Islam tidak mempunyai pilihan melainkan terus berusaha mencapai misi politik Islam sehingga matlamat pelaksanaan undang-undang Islam dapat direalisasikan (Steiner, 2018). Di Malaysia, Parti Islam SeMalaysia (PAS) merupakan sebuah gerakan Islam yang memperjuangkan dakwah menerusi jalur politik sejak penubuhannya pada 1951. Antara cabaran utama kepada PAS ialah untuk mendapatkan undi dari non-Muslim kerana idealisme politik Islam mungkin tidak selari dengan kepentingan dan keperluan non-Muslim (Abdull Rahman et al 2009; Farish Noor, 2014). Namun PAS terus konsisten dalam idealisme itu dan tidak pernah tertinggal dari menyertai pilihanraya sejak 1955 hingga kini. PAS mungkin menyedari pegangannya itu boleh menjejaskan sokongan dari non-Muslim, namun menurut

Presiden PAS (2018), parti itu terus bertahan dalam perjuangan politik Islam kerana ia bukanlah perkara yang boleh dijual beli. Malahan, dengan prinsip itulah perjuangan PAS terus bertahan hingga hari ini.

PAS menerima realiti politik Malaysia yang mempunyai pelbagai kaum walaupun sebelum kemerdekaan PAS menolak kemerdekaan yang ditaja oleh penjajah kerana ia berkompromi dengan kaum Cina dan India (Mohd Fadli, 2016). Namun, sedikit demi sedikit PAS boleh mengadaptasi keadaan masyarakat majmuk ini dengan penuh kematangan sehinggalah pada tahun 2010, PAS boleh menerima non-Muslim sebagai ahli parti bersekutu. Perjuangan untuk politik Islam menerusi pilihanraya tidak cukup dengan sokongan dari orang Islam sahaja, tetapi memerlukan sokongan dari non-Muslim. Menurut Mohd Izani (2018), PAS tidak meletakkan matlamat pilihanraya sahaja tetapi ingin melaksanakan negara Islam yang menjadi teras kepada politik Islam. Oleh itu, Liow (2011) berpandangan bahawa PAS boleh dianggap sebagai parti yang bersifat hybrid iaitu menggabungkan ciri 'fundamentalist' dan 'reformist' kerana memperjuangkan agama dan menyesuaikan tuntutan agama dengan realiti semasa. Artikel ini membincangkan dinamika pendekatan PAS kepada non-Muslim dalam mencapai matlamat politik Islam sepanjang tujuh dekad antara tahun 1950an hingga tahun 2020.

KERANGKA HUBUNGAN DAKWAH NON-MUSLIM DALAM JALUR POLITIK

Islam meletakkan asas hubungan antara Muslim dan non-Muslim berteraskan kepada dakwah iaitu mengajak kepada kebaikan dan menyampaikan mesej yang baik kepada mereka (al-Qaradawi 1983). Hubungan ini perlu dikukuhkan menerusi pelbagai cara termasuklah menerusi jalur politik seperti yang telah ditunjukkan oleh Rasulullah. Selepas kewafatan baginda, gerakan Islam pula berperanan untuk memastikan polisi, dasar dan pelaksanaan Islam yang adil dapat dilaksanakan dalam negara untuk semua rakyat termasuklah non-Muslim. Ini bermakna, pelaksanaan politik Islam boleh diaplikasikan dalam negara yang mengamalkan sistem demokrasi mahupun sistem monarki. Namun, pendekatan perlu disesuaikan dengan konteks masing-masing dengan syarat matlamat politik Islam tercapai.

PAS memperjuangkan Islam sebagai teras dalam pemerintahan di Malaysia sejak sebelum merdeka lagi. Walaupun PAS merupakan parti yang berteraskan Islam, PAS perlu mengambil kira sokongan non-Muslim ini kerana penyertaan dalam pilihanraya memerlukan kepada sokongan ramai untuk mendapatkan kuasa. Ini bertepatan dengan Islam yang

merupakan agama untuk semua bangsa. Untuk menganalisis usaha PAS untuk mendapat sokongan non-Muslim dalam memperjuangkan politik Islam di Malaysia, artikel ini memperkenalkan satu model yang terdiri dari tiga komponen iaitu; pertama, *tafahum* iaitu mendekati dan memahami; kedua, *Ta'awun* iaitu tolong menolong dan bekerjasama; ketiga, *Tahaluf* iaitu bersepakat.

Rajah 1: Model Hubungan PAS dan Non-Muslim dalam Politik Islam

Model ini dibangunkan dengan mengambil kira dua aspek. Pertama ialah aspek penerimaan non-Muslim terhadap Islam dalam bentuk sokongan dan kesediaan mereka menerima pelaksanaan Islam. Ia merupakan tahap pertama selepas mesej dakwah disampaikan kepada mereka. Kedua ialah kesediaan mereka untuk mempertahankan nilai yang diperkenalkan oleh Islam. Penjelasan lanjut seperti berikut:

Konsep *Tafahum*

Tafahum iaitu saling memahami merupakan asas penting yang perlu wujud dalam setiap masyarakat apatah lagi dalam masyarakat majmuk yang berbeza bangsa, warna kulit dan agama. Ini merupakan hikmah kepada kejadian manusia yang Allah jadikan secara berbilang bangsa dan kaum (Surah al-Hujurat, 49). *Tafahum* sangat penting dalam sesebuah negara yang mempunyai masyarakat majmuk kerana saling memahami asas kepada pembentukan masyarakat yang harmoni dan bertoleransi. Menurut (Nazri et al. (2011), kemajmukan ini selalunya akan membawa kepada timbul isu-isu berbangkit dalam hubungan etnik di Malaysia. Ia bukan sekadar saling memahami persamaan dan perbezaan dari sudut sosial sahaja tetapi yang ialah dapat mengelak dari prejudis dan konflik dalam kalangan masyarakat.

Memperkenalkan cara hidup Islam kepada semua pihak dan cuba saling memahami antara satu sama lain bersesuaian dengan konsep *Tafahum*. Islam bersedia menerima perbezaan dan perbezaan itu boleh

diharmonikan dengan cara yang terbaik terutamanya memberikan hak yang sepatutnya kepada yang berhak dan dengan cara berdialog. Oleh itu, Islam sangat menghargai non-Muslim yang boleh menerima prinsip Islam dan mereka boleh digolongkan sebagai muallaf yang layak menerima zakat kerana hati mereka sudah dijinakkan dengan Islam (Surah al-Taubah: 60). Konsep *Tafahum* ini menjadi teras dalam hubungan dengan masyarakat yang berbeza agama dan bangsa (Ab Aziz Zin, 1999). Dalam menjalinkan hubungan kemasyarakatan dengan non-Muslim, Orang Islam tidak patut berdiam diri dan malu menzahirkan identiti Islam dengan jiran-jiran. Sebaliknya, mereka perlu menunjukkan cara hidup Islam supaya non-Muslim mengenali Islam dan boleh menerima cara hidup Islam.

Dalam konteks gerakan Islam, *Tafahum* merupakan tahap pertama dalam hubungan dengan non-Muslim. Konsep ini digunakan untuk saling cuba memahami non-Muslim dan menyebarkan cara hidup Islam kepada mereka secara langsung mahupun tidak. Ia akan melahirkan sifat tolong menolong dan saling mempercayai seterusnya membawa kehidupan yang harmoni. Gerakan Islam sentiasa memerhatikan manakah pihak yang sedia untuk bersama dengan perjuangan politik Islam dan mereka perlu didekati dengan pelbagai kaedah dan cara. Di Mekah, Rasulullah melaksanakan usaha dakwah dengan mengajak orang Quraisy menerima Islam. Walaupun yang memeluk Islam sekitar 200 orang, baginda terus mengajak mereka kepada Islam. Peluang kehadiran masyarakat Arab ke Mekah bagi menunaikan haji diambil peluang oleh Rasulullah mendekati Aus dan Khazraj. Pertemuan ini akhirnya membuka laluan kepada penyebaran Islam di Madinah.

Konsep *Ta'awun*

Ta'awun membawa erti tolong-menolong dan bantu-membantu. Allah yang mengarahkan orang Islam tolong-menolong dalam perkara al-Birr dan al-Taqwa (Surah al-Maidah: 2) dan mengharuskan orang Islam berbuat baik dengan non-Muslim yang tidak menentang Islam (Surah al-Mumtahanah: 8). Pada asasnya, bekerjasama dengan mana-mana pihak merupakan tindakan yang perlu dilakukan untuk mencapai matlamat kebaikan. Kerjasama bermakna usaha sama, bersepakat, gotong-royong dan bantu-membantu di antara dua entiti atau lebih bagi mencapai matlamat tertentu (Surtahman, 2008). Dalam konteks gerakan Islam, ia perlu diusahakan dengan mana-mana pihak termasuklah dengan non-Muslim yang dirasakan boleh membantu mencapai matlamat politik dan dakwah Islam. Kerjasama ini membolehkan dialog dan berunding bagi

menyampaikan mesej Islam kepada kelompok sasaran yang sebelum ini mungkin ada halangan.

Ta'awun merupakan tahap yang kedua non-Muslim setelah mereka menunjukkan sikap yang positif dengan Islam. Kesediaan mereka untuk bekerjasama dengan gerakan Islam menandakan penerimaan mereka dan lebih dari itu ia membuktikan kesediaan mereka untuk bersama orang Islam walaupun mungkin tidak pada semua perkara. Sekurang-kurangnya, ia merupakan suatu kesediaan yang ditunjukkan untuk bersama dengan orang Islam.

Ini dilihat secara jelas dalam komitmen yang baik seperti yang diberikan Abu Talib kepada Rasulullah. Walaupun dia tidak memeluk Islam tetapi dia banyak mempertahankan Rasulullah dari ancaman Quraisy. Ketika di Madinah, Rasulullah membangunkan etika kenegaraan yang memandu hubungan masyarakat majmuk di sana yang akhirnya diangkat sebagai Piagam Madinah. Antara perkara yang termaktub dalam piagam ini ialah kaum muslimin dan Yahudi harus hidup secara damai, bebas memeluk dan menjalankan ajaran agama masing-masing (Diab, 2018). Piagam ini boleh dikatakan sebagai satu bentuk *Ta'awun* antara orang Islam dengan Yahudi untuk membina sebuah negara dan menerima Rasulullah sebagai pemimpin kepada seluruh penduduk Madinah. Perbezaan antara *Ta'awun* dan *Tafahum* ialah dari sudut komitmen dan kerjasama kerana pada tahap *Ta'awun* perbincangan semakin giat diusahakan dan mereka sedia mencapai kata sepakat dalam satu-satu isu. Malahan boleh bersepakat dan memberi komitmen yang baik dalam satu-satu isu yang melibatkan kepentingan bersama.

Konsep *Tahaluf*

Tahaluf ialah kerjasama politik atau pakatan politik khususnya dengan non-Muslim untuk kepentingan bersama bermula dengan kesepakatan untuk melakukan kebaikan, mempertahankan kebenaran serta menentang segala kezaliman (al-Ghadban 1997; Mohd Syakir Mohd Rosdi, 2016). Semua usaha dan kesepakatan yang dilakukan itu akan memberikan kelebihan kepada Islam dalam masa yang dekat dan jauh. Menurut Abu Bakar Hamzah (1992), kerjasama ini turut boleh melibatkan non-Muslim bagi berhadapan dengan musuh secara bersama. Manakala Muhammad Faiz & Wan Fariza (2015) menjelaskan bahawa *Tahaluf* merupakan antara cara yang menarik bagi menjayakan pengurusan politik dalam negara yang berbilang kaum dan agama. Secara tidak langsung, *Tahaluf* juga merupakan salah satu strategi politik Islam yang mampu menarik sokongan masyarakat berbilang kaum dan agama di Malaysia.

Tahaluf siyasi adalah salah satu strategi politik yang boleh diamalkan dengan cara bekerjasama atau mengikat perjanjian dengan mana-mana pihak. Ia merupakan pendekatan yang biasa dilakukan oleh mana-mana parti politik yang berkongsi kepentingan terhadap sesuatu perkara (Ilonszki & De Giorgi 2018). Dalam konteks gerakan Islam, *Tahaluf siyasi* atau kerjasama politik boleh dilakukan termasuklah dengan non-Muslim sekiranya ia dapat mencapai matlamat politik Islam iaitu sebagai wasilah untuk menegakkan Islam, memperkukuhkan kedudukan umat Islam atau membuka ruang dakwah kepada semua. Sekiranya *Tahaluf* itu merugikan kepentingan Islam dan umat Islam, maka ia tidak wajar untuk dilakukan atau diteruskan.

Berdasarkan sejarah Islam, Rasulullah pernah mengadakan persepakatan politik dengan non-Muslim seperti dalam peristiwa perjanjian Hudaibiyah. Perjanjian ini berlaku antara Rasulullah dengan Quraisy pada tahun keenam Hijrah yang intipati perjanjian ini memberikan kelebihan kepada orang Islam. Begitu juga dengan perjanjian Rasulullah dengan Mut'im bin Adi yang sedia untuk mempertahankan Islam biarpun dia tidak memeluk Islam. Sebelum Islam, Rasulullah pernah menyertai perjanjian yang dinamakan dengan Hilf al-Fudul untuk menentang kezaliman (al-Ghadban, 1997; Ibn Hisham, 1999). *Tahaluf* merupakan tahap ketiga dan tahap yang tertinggi dalam berhubungan dengan non-Muslim kerana pada tahap ini semua pihak saling bersedia untuk membantu dan mempertahankan diri kerana ada ikatan perjanjian antara mereka sama ada secara rasmi atau sebaliknya. Kesediaan mereka pada tahap ini bukan sekadar pengakuan tetapi diikuti dengan komitmen tertentu.

Tahaluf dan *Ta'awun* pada asasnya nampak bagaikan ada persamaan kerana keduanya adalah kerjasama politik, tetapi perbezaan antara keduanya ialah dari sudut keterikatan dan komitmen. *Tahaluf* menuntut semua ahli lebih terikat dengan polisi yang telah dipersetujui bersama berbanding *Ta'awun* yang ikatannya lebih bebas. Walaupun mungkin *Tahaluf* ada yang mengamalkan prinsip bersetuju untuk tidak bersetuju, namun perlu mempunyai justifikasi yang kukuh untuk berbeza. Menurut Abdul Hadi Awang (2019) *Ta'awun* lebih longgar dan tidak terlalu mengikat antara ahli yang menganggotainya kerana mereka bebas membuat pendirian politik masing-masing. Daripada ketiga-tiga istilah ini, istilah pakatan politik atau *Tahaluf siyasi* lebih banyak dibincangkan dalam aspek pemerintahan oleh para pengkaji (Nadirsah 2019; Mohd Syakir 2016; Muhammad Faiz & Wan Fariza Alyati 2015) berbanding dengan dua istilah lainnya iaitu *Tafahum* dan *Ta'awun*.

DINAMIKA POLITIK PAS TERHADAP NON-MUSLIM

Dalam melakar hubungan PAS dengan non-Muslim dalam konteks politik Malaysia, PAS mempunyai pendekatan yang dinamik. PAS tetap berpegang dalam soal dasar dan prinsip tetapi boleh berubah dalam aspek pendekatan sejajar dengan kedudukan PAS yang juga merupakan parti politik yang memerlukan kepada pendekatan yang lebih anjal (Liow, 2011). Pendekatan anjal ini bertujuan untuk memastikan PAS terus relevan dan mampu mendapatkan sokongan semua pihak terhadap PAS. Ia juga diharapkan dapat mengubah persepsi negatif dan menghilangkan prejudis non-Muslim terhadap Islam seterusnya dapat memberikan sokongan kepada PAS (Ahmad Fakhruddin 2015). Menurut Abdul Hadi (2019), PAS tidak menganggap golongan non-Muslim sebagai satu kelompok yang asing, tetapi mereka merupakan golongan yang perlu ditunaikan hak sebagai manusia yang hidup dalam masyarakat. Selain dari usaha memperoleh sokongan politik dari non-Muslim, PAS juga menyebutkan kepada mereka kebaikan dan kelebihan yang terdapat dalam Islam supaya mereka dekat dan boleh menerima Islam. Sokongan mereka kepada PAS merupakan sebuah kejayaan kerana sokongan ini bererti penerimaan gerakan politik yang berwajah Islam.

Sepanjang penglibatan dalam politik Malaysia, PAS telah berjaya membentuk kerajaan di peringkat pusat melalui Kerajaan Campuran PAS-Perikatan (1973-74) dan penyertaan dalam kerajaan BN (1974-1977) serta bekerjasama dalam pembentukan kerajaan Pakatan Nasional (2019- kini). PAS juga telah berjaya membentuk kerajaan di peringkat negeri iaitu di Kelantan (1990), di Terengganu (1999), di Perak (2008) dan menyertai kerajaan Selangor (2008-2018). Menurut Asmak & Mohd Fadli (2019), kejayaan pembentukan ini ada kaitan rapat dengan strategi politik PAS yang mengadakan kerjasama politik dengan pelbagai pihak terutama selepas Peristiwa 13 Mei 1969. PAS pernah mengadakan pakatan politik atas nama Harakah Keadilan Rakyat - HAK (1986), Angkatan Perpaduan Ummah - APU (1989-1996), Barisan Alternatif - BA (1999-2008), Pakatan Rakyat - PR (2008-2015), Gagasan Sejahtera - GS (2016-2019) dan juga Muafakat Nasional bersama UMNO (2019) dan Perikatan Nasional dengan Bersatu (2019). Dalam kerjasama politik di atas, PAS secara tidak langsung membina hubungan dengan non-Muslim yang menyertai pakatan politik berkenaan. Dalam keanggotaan di peringkat parti, PAS telah berjaya membentuk entiti khusus untuk non-Muslim bermula dengan pembentukan Majlis Perunding Cina - CCC (1985-1986) dan seterusnya penubuhan Kelab Penyokong PAS - KPP (2003-2010) yang akhirnya dijadikan Dewan Himpunan Pendukung PAS sejak 2010.

Untuk melihat dengan lebih dekat usaha yang dilakukan PAS untuk mendekati golongan non-Muslim dari awal penubuhannya hingga 2020 boleh dibahagikan kepada tujuh peringkat.

Pertama (50an)

PAS bergerak sebagai parti politik Islam yang mahu menjadikan negara ini diperintah dengan nilai dan perundangan Islam. Pada 1953 PAS dijemput dalam perbincangan dalam National Convention bagi menuntut pilihanraya segera ke arah membentuk kerajaan sendiri dan mencapai kemerdekaan. Ia merupakan perbincangan yang melibatkan parti Melayu dan bukan Melayu seperti MCA tetapi tuntutan PAS dalam perbincangan ini tidak diambil kira. Akhirnya, PAS menarik diri dari terlibat dalam perbincangan ini kerana keputusan National Convention didakwa tidak menjaga kepentingan Melayu dan Islam (Mohd Fadli 2016). Yang Dipertua PAS, Tuan Haji Ahmad Fuad menegaskan keperluan PAS bersama non-Muslim untuk menegakkan negara Islam tetapi pandangannya itu tidak diterima oleh PAS. Pada pilihanraya 1955, PAS tidak bergabung secara rasmi dengan mana-mana parti dan hanya dapat memenangi satu kerusi sahaja.

Selepas menarik diri dari National Convention pada 1954, PAS tidak mengadakan hubungan rasmi dengan parti bukan Melayu tetapi hubungan ada dijalankan secara tidak rasmi yang lebih kepada hubungan peribadi. Sebagai contoh, Yang DiPertua PAS pada ketika itu, Burhanuddin al-Helmy ada membuat hubungan peribadi dengan tokoh kiri dalam pakatan PUTERA-AMCJA (1947-1948) kerana beliau juga merupakan seorang tokoh nasionalis Melayu. Begitu juga hubungan PAS dengan parti pelbagai kaum yang dipimpin oleh Parti Negara (PN) yang dipimpin oleh Dato Onn Jaafar dalam kongres Pemuda Malaya pada 1955; termasuklah Parti Buruh (PB) yang ketua oleh Ishak Mohammad dan Parti Rakyat (PR) yang ketua oleh Ahmad Boestamam (Zabidin 2015). Sungguhpun ada hubungan antara PAS dengan parti lain, ia bukanlah suatu kerjasama yang padu sehingga dapat membentuk suatu front yang kuat. Menurut Mohd Izani (2017), ketiadaan kerjasama politik melalui pakatan pembangkang yang kukuh menjelang kemerdekaan sehinggalah selepas merdeka telah memudahkan penguasaan Parti Perikatan dalam politik Malaysia.

Masyarakat Melayu sebelum merdeka lagi menolak parti yang disertai oleh pelbagai kaum tetapi mereka boleh bersetuju dengan konsep pakatan iaitu hubungan antara parti. Ini dapat dilihat dari kegagalan Dato Onn yang mewujudkan Parti Negara sebagai parti pelbagai kaum hanya dapat bertahan setahun sahaja (Azahar Yaakub 2007). Menurut Mohd Fadli

(2016), pendirian PAS yang tegas dengan agama dan Melayu menjadikan PAS sebagai bukan parti pilihan non-Muslim untuk dibentuk sebarang kerjasama. Ringkasnya, PAS berada di peringkat permulaan untuk mencari rentak dalam persaingan politik di Tanah Melayu menjelang kemerdekaan. Tiada *Tafahum* yang dapat dibentuk dengan non-Muslim, apatah lagi *Ta'awun* dan *Tahaluf*.

Kedua (60an)

Pada awal dekad ini, terdapat pandangan dalam PAS yang ingin mendekati non-Muslim secara lebih serius. Timbalan Yang diPertua PAS, Zulkifli Mohammad mencadangkan kepada mesyuarat Jawatankuasa Agung PAS supaya PAS membuka keahlian bersekutu kepada orang non-Muslim pada Muktamar PAS 1963. Beliau berpandangan dengan jumlah non-Muslim yang semakin bertambah tidak mungkin PAS boleh menegakkan negara Islam tanpa sokongan mereka. Walau bagaimanapun, cadangan ini mendapat tentangan hebat daripada pimpinan PAS yang berjiwa Melayu yang akhirnya cadangan tersebut terpaksa ditolak oleh Jawatankuasa Agung PAS. Beliau menerima kritikan keras dari pemimpin PAS yang lain sehingga berlakunya satu konflik pemikiran dalam kalangan kepimpinan PAS. Bagi mengelakkan ketegangan berlaku di antara Zulkifli Mohammad dan pimpinan PAS, beliau menarik semula kenyataan dan cadangan tersebut (Amaluddin Darus 1969).

Dekad ini merupakan peringkat awal pembentukan hubungan PAS dengan non-Muslim secara lebih serius. Usaha ini perlu dilakukan memandangkan UMNO telah berjaya membentuk pakatan politik yang terdiri dari pelbagai bangsa, sedangkan PAS masih lagi bersendirian. Namun, usaha ini berhadapan dengan semangat nasionalis Melayu yang kuat pada ketika itu menyebabkan idea ini ditentang oleh pemimpin seperti Asri Muda. Menurut Farish A. Noor (2003 & 2014) Asri Muda telah dilabelkan sebagai pejuang nasionalis disebabkan tindakannya yang cuba menyatukan PAS dan UMNO malahan menyertai Barisan Nasional dari tahun 1972 hingga 1978. Pendekatan Asri yang cenderung kepada nasionalisme mencetuskan perbalahan dalam parti kerana beliau dianggap telah membawa parti jauh dari agenda Islam. Menurut Asmak & Mohd Fadli (2019), keadaan politik perkauman yang membawa kepada tragedi 13 Mei 1969 menyukarkan proses sosialisasi PAS terhadap masyarakat majmuk pada dua dekad pertama pergerakan PAS. Untuk menjaga sokongan politik, PAS perlu menjadi parti yang bersifat nasionalis manakala untuk menjaga kelangsungan dakwah, PAS perlu menjadi parti yang lebih terbuka.

Perkauman merupakan isu yang menjadi cabaran kepada PAS khususnya pada dekad 50an dan 60an untuk mendekati non-Muslim. Pada dekad ini, tiada lagi *Tafahum* yang dapat dibentuk dengan non-Muslim, apatah lagi *Ta'awun* dan *Tahaluf* kerana mengadakan hubungan non-Muslim masih lagi di peringkat perbincangan.

Ketiga (70an)

Dekad ini merupakan dekad yang menyaksikan pengembangan hubungan dengan non-Muslim berikutan PAS dapat membentuk kerajaan campuran dengan BN pada 1973 untuk menyelamatkan masa depan politik Melayu selepas 13 Mei 1969. PAS menggunakan ruang ini untuk berjinak-jinak dengan pihak non-Muslim kerana BN turut disertai oleh parti berdasarkan kepada kaum seperti Malaysia Chinese Association (MCA), Sarawak United Peoples' Party (SUPP) dan Malaysian Indian Congress (MIC) dan Progresif Rakyat (PPP) serta Parti Pesaka Bumiputera Bersatu (PBB) dan Parti Perikatan Sabah yang mewakili masyarakat Bumiputera Sabah dan Sarawak (Ibu Pejabat BN, 1974). Ini merupakan pengalaman pertama PAS membentuk kerajaan campuran dengan gabungan parti yang di dalamnya terdapat parti non-Muslim. PAS telah membahaskan isu kerjasama ini panjang lebar dari sudut hukum dan politik, tetapi pada masa itu masih belum wujud instituti Majlis Syura Ulama yang berperanan sebagai pemutus dasar seperti hari ini (rujukan). Dalam masa yang sama, PAS pada ketika itu lebih dilihat masih lagi cenderung kepada nasionalisme Melayu.

Pada penghujung 1970an, ramai tokoh ulama muda telah menyertai PAS seperti Fadzil Mohd Noor, Nakhaie Ahmad dan Abdul Hadi Awang. Penyertaan mereka telah memberi satu anjakan paradigma ke dalam PAS khususnya pendekatan terhadap non-Muslim. Menurut Nakhaie Ahmad (1986a), mereka telah cuba memberikan konotasi baru terhadap maksud kerjasama politik dengan non-Muslim berdasarkan syariat Islam. Tidak kufur mengadakan kerjasama politik dengan non-Muslim tetapi boleh jatuh kufur apabila reda dengan agama mereka. Gelombang ini cuba meruntuhkan idea nasionalisme dengan mengetengahkan kefahaman bahawa Islam tidak menegah kerjasama dengan non-Muslim dengan tujuan untuk menguatkan Islam selama mana ia tidak membawa kepada kekufuran. Bahkan Islam menuntut penganutnya mendedahkan kebaikan Islam kepada non-Muslim supaya mereka menerima Islam (Nakhie Ahmad 1986b).

Kedudukan PAS dalam kerajaan berakhir pada 1978 dengan berlaku MAGERAN di Kelantan. Dengan itu, PAS kembali bersendirian dan hubungan dengan non-Muslim yang terbina semasa PAS dalam

kerajaan tidak lagi bersama dengan PAS. DAP menyatakan sokongan kepada PAS yang dibuli oleh BN dan ada cadangan dari Dato Asri ialah untuk membina hubungan dengan DAP biarpun mendapat tentangan dari sesetengah pemimpin PAS. Ringkasnya, dekad ini PAS dapat pengalaman baharu dalam kerajaan yang telah mengubah pendekatan PAS ke arah parti yang lebih terbuka.

Keempat (80an)

Pada dekad ini, pendekatan PAS mula dilihat lebih proaktif dalam mendekati non-Muslim. Menurut Liow (2011), PAS telah membuat suatu perubahan dalam pendekatan politik yang boleh diterima dalam masyarakat majmuk khususnya apabila golongan ulama telah menguasai PAS yang dikenali dengan era Kepimpinan Ulama dan tertubuhnya Majlis Syura Ulama. Pada 1982, satu usul telah diluluskan oleh Muktamar Dewan pemuda PAS untuk mendedahkan perjuangan PAS kepada masyarakat non-Muslim (Nakhaie Ahmad 1986). Usul ini juga telah menjadi titik tolak kepada usaha PAS untuk mendekati non-Muslim dengan lebih tersusun. Dengan persetujuan terhadap usul ini dan menjelang pilihanraya pada 1986, PAS telah menubuhkan satu entiti yang dinamakan dengan Chinese Consultative Council (CCC) atau Majlis Perundingan Cina untuk mendekati masyarakat Cina (Badlihisam 1999). PAS telah meletakkan beberapa calonnya dari kalangan Cina Muslim dalam pilihanraya 1986 tetapi tidak berjaya memenangi sebarang kerusi malahan, PAS hanya memenangi satu kerusi parlimen sahaja. Akhirnya, CCC dibubarkan pada 1986 dan ditukar menjadi parti politik yang dikenali sebagai Chinese Communal Congress (CCC) yang menyokong PAS dan perjuangan negara Islam dari luar PAS.

Dalam persaingan politik yang semakin mencabar, PAS mengambil pendekatan mendekati non-Muslim dan bersedia mengadakan pakatan politik dengan parti-parti yang mewakili golongan non-Muslim untuk membentuk kekuatan politik. Menurut Liow (2011), PAS ada juga menjalankan kerjasama dalam pilihanraya dengan beberapa parti pembangkang yang cenderung kepada sosialisme yang turut dipimpin oleh non-Muslim seperti Malaysian Peoples' Socialist Party (PRM), the Sepakat Democratic Party (SDP), dan the Malaysian Nationalist Party (NasMa). Namun, kerjasama yang dinamakan dengan Harakah Keadilan Rakyat (HAK) ini tidak menghasilkan kejayaan dalam politik yang signifikan. Usaha tidak terhenti setakat itu, Dewan Pemuda PAS telah menubuhkan Pusat Perkhidmatan Penerangan Islam (IICS) pada 1989. Penubuhannya adalah bertujuan untuk melaksanakan program dakwah kepada masyarakat non-Muslim.

Ringkasnya, pada dekad ini, PAS terus dengan pendekatan bersendirian dalam mendekati non-Muslim setelah dikeluarkan dari Parti Perikatan. Sepanjang dekad ini PAS telah berusaha mengambil langkah *Tafahum* dalam mendekati non-Muslim menerusi penubuhan CCC pada 1986 di bawah Lajnah Perpaduan Nasional dan berusaha bekerjasama dengan beberapa parti politik yang lain.

Kelima (90an)

Pada awal era 1990, PAS telah berjaya memerintah Kelantan dengan kerjasama Semangat 46 yang sebelum itu membentuk Angkatan Perpaduan Ummah (APU). Sebagai kerajaan, PAS membentuk polisi bagi mengurus tadbir rakyat termasuk non-Muslim namun PAS dianggap tidak berlaku adil terhadap hak non-Muslim seperti menghadkan penjualan arak. Pada peringkat awal ini, hubungan dengan non-Muslim yang terbina ialah hubungan antara kerajaan Kelantan dengan rakyat. Ia telah memberikan persepsi awal non-Muslim terhadap PAS dalam corak pemerintahannya.

Hubungan politik PAS dengan non-Muslim pada dekad ini terbentuk ketika berlaku krisis politik apabila Anwar Ibrahim dipecat dari Timbalan Perdana Menteri pada 1998. Suatu gerakan yang mengandungi pelbagai NGO dan parti telah berjaya digerakkan bagi untuk menghentikan penindasan dan kezaliman politik dengan menyalahgunakan ISA. Gerakan yang dinamakan dengan Gerakan Keadilan Rakyat Malaysia (GERAK) telah bersetuju melantik Fadhil Mohd Noor (Presiden PAS) sebagai pengerusi. Dengan platform ini, PAS telah mendekati pelbagai golongan dan mendapat sokongan berusaha mendapatkan sokongan dari non-Muslim atas usaha membela kezaliman dan salah guna kuasa. PAS telah mengadakan pertemuan dan perbincangan dengan pelbagai pihak pada 1998 yang turut disertai oleh SUARAM, Burma Group of Malaysia (BGSM), CAP, Just dan Aliran (Mohd Fadhli 2003).

Menjelang PRU ke 10, PAS telah berjaya membentuk *Tahaluf* Siyasi dengan DAP yang membentuk Barisan Alternatif (BA). Hasil dari sokongan semua pihak, PAS telah berjaya mengekalkan Kelantan dan menawan Terengganu pada PRU 1999. Antara isu yang berbangkit dalam BA selepas 1999 ialah isu pembentukan negara Islam kerana ia merupakan matlamat perjuangan PAS. Namun, DAP tidak bersetuju dengan konsep negara Islam kerana bercanggah pula dengan konsep Malaysian Malaysia yang menjadi pegangan mereka. Apabila berlaku 9/11 pada 2001 kempen memerangi keganasan digiatkan di peringkat global, maka DAP menarik diri kerana tekanan dalaman terhadap mereka.

Ringkasnya, pada dekad ini PAS telah berjaya membina tapak di Kelantan dalam menunjukkan contoh pemerintahan Islam dan PAS mengambil kesempatan dari konflik politik yang berlaku untuk membina hubungan dengan non-Muslim dan akhirnya membina *Tahaluf* siyasi dengan DAP yang merupakan parti yang mempunyai ideologi yang berbeza dengan PAS.

Keenam (2000)

Pada dekad ini, PAS melihat kesungguhan non-Muslim memberi sokongan politik kepada PAS. Pada 2003 PAS telah membentuk Kelab Penyokong PAS (KPP) sebagai platform untuk memancing undi non-Muslim setelah DAP mengundur dari BA. Kelab ini secara rasminya ditubuhkan pada Oktober 2004 dan ia merupakan satu persediaan untuk berhadapan dengan PRU 2004. Perkembangan politik PAS dengan non-Muslim semakin baik dengan menubuhkan KPP India pada 2005, seterusnya KPP Iban pada 2006 termasuklah KPP Siam ke Kedah dan Kelantan. Semua ini adalah usaha PAS untuk mengembangkan pengaruh politiknya dalam kalangan non-Muslim. Pada 11 September 2007, Nik Abdul Aziz Nik Mat Mursyidul Am PAS telah melancarkan logo dan slogan “PAS For All” dengan satu harapan bahawa slogan ini boleh diterjemahkan dalam bentuk komitmen PAS kepada perpaduan nasional dalam perjuangannya. Slogan ini dan logonya diadaptasikan menjadi lambang yang dipakai dalam parti dan ungkapan “PAS For All” dijadikan tema ucapan dasar Presiden pada Muktamar PAS tahun 2008 di Ipoh.

Menjelang PRU 2004, PAS dan DAP telah bersetuju untuk bekerjasama semula dan mengetepikan perbezaan sebelum ini. Kedua parti ini dan beberapa parti yang lain telah membentuk suatu pakatan yang dinamakan dengan Pakatan Rakyat (PR). Namun, sokongan non-Muslim terhadap PAS kembali merosot kerana sentimen global pasca 9/11 yang menolak keganasan dan PAS dikaitkan dengan keganasan apabila membawa idea negara Islam (Ahmad Fauzi, 2011). Walaupun demikian, PAS terus mendapatkan sokongan menerusi KPP khususnya dalam kalangan masyarakat India. PAS terus berusaha selepas itu membina imej yang baik sehingga menjelang PRU 2008, sokongan India kepada PAS melalui KPP semakin meningkat. Peristiwa HINDRAF pada 2007 telah membangkitkan kesedaran politik kaum India dan KPP bersedia sepenuhnya menyambut orang India dari secara besar-besaran daripada MIC yang hilang kepercayaan kepada kerajaan BN. Akibat peralihan undi yang tinggi pengundi Cina dan India yang tidak puas hati dengan beberapa polisi kerajaan (Brown, 2008: 743), kemerosotan undi kepada BN pada

PRU ke 12 yang telah menyebabkan Pakatan Rakyat mengambil alih kerajaan Selangor.

Pengurusan non-Muslim dalam PAS diletakkan bawah satu lajnah khusus iaitu Lajnah Perpaduan Nasional (LPN). Berikutan penyertaan ramai orang India dalam PAS dan sambutan yang memberangsangkan, maka perbincangan keahlian Non-Muslim dalam PAS dibincangkan dengan serius. LPN yang menjadi pengurus kepada KPP tidak mampu lagi menampung keahlian yang begitu ramai sedangkan LPN hanyalah Lajnah yang mempunyai bidang kuasa yang terbatas. Idea untuk diserapkan keahlian non-Muslim ke dalam PAS dibincangkan secara serius. Ada cadangan untuk mengangkat non-Muslim sebagai ahli penuh, namun keputusan yang dibuat ialah mereka hanya menjadi ahli bersekutu sahaja.

Ringkasnya pada dekad ini, PAS telah melakukan *Tahaluf* siyasi dengan DAP dengan nama Pakatan Harapan dan ia merupakan *Tahaluf* kali kedua setelah DAP memutuskannya pada 2001. Dari sudut dalaman pula, PAS terus mengukuhkan organisasinya dalamannya menerusi KPP dalam menguruskan non-Muslim dan India merupakan kelompok yang ramai menyertai KPP.

Ketujuh (2010an)

Setelah PAS telah dilihat berjaya melebarkan sayapnya kepada masyarakat non-Muslim, PAS berusaha untuk melipatgandakan usaha itu dengan mengangkat KPP sebagai sebuah dewan yang dinamakan dengan Dewan Himpunan Penyokong PAS (DHPP) yang mempunyai keahlian (ketika itu) seramai 20,000 orang. Pada ketika ini banyak isu yang menguji sikap sebenar PAS sama ada ia berani membuat pendirian yang teguh dengan prinsip Islam atau pendirian yang boleh bertoleransi dengan non-Muslim seperti isu hudud, moral policing, negara Islam dan sebagainya. Isu ini memberikan kesan kepada sokongan undi non-Muslim kepada PAS kerana mereka lebih mahu kepada pemerintahan yang mementingkan kebebasan, liberal dan demokrasi, bukan negara berasaskan kepada agama. Ini antara sebab PAS tidak menang dalam banyak kerusi dalam PRU13.

Pasca PRU13 menyaksikan bibit perpecahan dalam PAS mula berlaku antara pihak yang ingin mempertahankan keaslian perjuangan Islam dan kumpulan progresif. Kumpulan yang kedua ini cenderung kepada idea kebebasan dan demokrasi yang mereka namakan sebagai Muslim demokrat (Dzulkefly 2014). Antara lain tujuannya ialah untuk mengekalkan sokongan dari non-Muslim. Kumpulan ini akhirnya tidak mendapat sokongan dari ahli PAS pada muktamar 2015 yang menyebabkan mereka keluar dan menubuhkan Parti Amanah Negara

(PAN) (Wan Saiful, 2018). Pada ketika ini juga, hubungan PAS dengan DAP agak tegang kerana banyak kenyataan dari DAP yang dilihat menghina PAS dan juga agama Islam. Ini yang menyebabkan Majlis Syura PAS memutuskan *Tahaluf* siyasi dengan DAP.

Pilihanraya 2018 telah memberi tamparan besar kepada PAS kerana sokongan non-Muslim terhadap PAS sangat merosot khususnya di Pantai Barat Semenanjung (Junaidi, et al 2020). Mereka terkesan dengan kempen dari komponen parti Pakatan Harapan (PH) yang diharapkan dapat memenuhi inspirasi mereka. PH telah berjaya memerintah Malaysia dalam PRU ke 14 tetapi kerajaan PH hanya dapat bertahan dua puluh dua bulan sahaja. Seterusnya, Malaysia dipimpin oleh Pakatan Nasional (PN) yang menggabungkan beberapa parti dan PAS salah satu darinya. Sebagai kerajaan, PAS mempunyai kelebihan untuk mendekati non-Muslim dengan lebih baik menerusi polisi, dasar dan pendekatan yang mesra kepada mereka. Pada tahap ini, PAS mengamalkan pendekatan *Tafahum* iaitu cuba memahami non-Muslim dan cuba ber*Ta'awun* dengan mereka pada perkara yang boleh membawa kebaikan kepada rakyat.

ANALISIS DAN PERBINCANGAN

Pendekatan politik PAS dalam mendekati non-Muslim boleh dibahagikan kepada 4 fasa. Fasa pertama ialah fasa permulaan iaitu pada dekad 50an dan 60an. Pada ketika ini, semangat kebangsaan sangat menebal dalam kalangan masyarakat Melayu termasuklah dalam kalangan pimpinan PAS untuk menerima non-Muslim (Wan Norhasniah 2012). Menurut Mohd Fadhli (2016), menjadi cabaran utama PAS pada ketika ini ialah memecahkan tembok ini supaya agenda perjuangan Islam dapat diterima semua bangsa. Pada 1973, apabila PAS menyertai parti Perikatan banyak polisi dan agenda yang berkaitan Islam yang dapat direalisasikan (Mohammad Tawfik & Osman 2017) dan beberapa menteri dilantik dari kalangan orang PAS. Peluang ini secara tidak langsung peluang kepada PAS ber*Tahaluf* dengan parti non-Muslim yang terdapat dalam kerajaan campuran ini dan memberi PAS suatu pengalaman baharu.

Hubungan antara PAS dengan non-Muslim pada ketika ini lebih banyak kepada usaha untuk mendapatkan sokongan politik, manakala aspek dakwah masih dianggap baharu. Dakwah secara umum apatah lagi kepada non-Muslim pada dekad ini bukanlah suatu perkara yang diterima umum kerana kesedaran menggerakkan NGO dakwah pun baru bermula pada pertengahan 1970an seperti Persatuan Ulama Malaysia (PUM), Persatuan Kebangsaan Pelajar Islam Malaysia (PKPIM), ABIM dan lain-lain (Ab. Aziz, 1999). Manakala, NGO yang ada berkaitan dengan non-Muslim hanyalah PERKIM yang ditubuhkan pada 1960, itu pun tumpuan

utamanya ialah kepada kebajikan muafaf iaitu yang sudah memeluk Islam (Saliha 2003).

Fasa kedua ialah *Tafahum* iaitu usaha mendekati yang bermula pada 1978 apabila PAS keluar dari Kerajaan. PAS bergerak sendirian tetapi menyedari kepentingan mendapatkan sokongan politik dari non-Muslim. Oleh itu, PAS memulakan usaha dengan menubuhkan CCC, menyediakan platform khusus untuk non-Muslim khususnya bangsa Cina. Namun persaingan politik ini tidak menyebelahi PAS yang menyebabkan CCC gagal mencapai matlamatnya. Usaha ini bagaikan tidak menemui rentaknya melainkan apabila PAS memegang tampuk pemerintahan di Kelantan pada 1990 dan seterusnya krisis politik di Malaysia pada 1998. Krisis ini telah membuka ruang yang besar kepada PAS untuk mendekati non-Muslim yang akhirnya dapat ber*Tahaluf* dengan DAP.

Fasa ketiga ialah fasa *Tahaluf* yang membentuk kerjasama politik PAS dengan non-Muslim iaitu DAP dan menubuhkan Kelab Penyokong PAS. Kerjasama ini dibentuk menerusi BA pada 1999 dan terputus pada 2011 disebabkan perbezaan nilai dan ideologi. Kerjasama sekali dibentuk dalam PR pada 2004 dan berakhir pada 2015 disebabkan alasan yang sama. Sewaktu kerjasama ini berjalan, banyak usaha dakwah yang dilakukan oleh PAS dan berunding untuk mencapai matlamat masing-masing. Sebagai parti pembangkang, PAS dan DAP boleh duduk semeja dan berbincang supaya menampakkan kesatuan agenda namun apabila matlamat tidak tercapai *Tahaluf* itu terputus. Manakala, hubungan PAS dengan KPP tiada masalah kerana mereka sedia untuk menerima prinsip perjuangan PAS. Menurut Weis (2004), dalam fasa ini PAS berusaha untuk menterjemahkan nilai Islam dalam politik dan ekonomi rakyat dan tentunya ia akan memberikan pelbagai reaksi terhadap usaha itu.

PAS sedia menerima untuk ber*Tahaluf* dengan mana-mana pihak yang ingin bekerjasama PAS dengan syarat boleh menerima pendirian PAS untuk menegakkan negara Islam. Ini ditegaskan oleh PAS sejak awal kemerdekaan Tanah Melayu lagi (Abdul Halim et al. 2017). Ini merupakan syarat penting kerana sebarang kerjasama ini hendaklah memberi manfaat serta boleh menerima perjuangan Islam yang dibawa oleh PAS dalam jangka masa pendek atau panjang. Ini adalah suatu cabaran kepada PAS yang memerlukan kepada ijtihad politik untuk bekerjasama dengan mana-mana pihak yang dijangka boleh menguntungkan politik PAS. Menurut Daeng Sanusi (2010), *Tahaluf* siyasi atau pakatan politik banyak dilakukan semasa Fadzil Mohd. Noor memimpin PAS kerana kelebihannya dalam membaca situasi semasa dan cekap dalam mengambil kesempatan untuk memastikan kejayaan PAS. *Tahaluf* siyasi merupakan pakatan politik yang lebih bersifat mengikat. Ini mungkin menjadi kekangan pada

pihak yang ber*Tahaluf* untuk terus bersama apabila mereka mempunyai matlamat yang berbeza. Namun, *Tahaluf* menjadi batu loncatan untuk mencapai matlamat politik masing-masing dan ia terpulung kebijaksanaan dalam mengatur strategi politik. Dengan *Tahaluf*, PAS dapat memerintah Kelantan pada 1990, Selangor pada 1998 dan Terengganu pada 2004.

Fasa keempat ialah fasa *Tafahum* dan *Ta'awun* apabila PAS memulakan langkah *Ta'awun* dengan mana-mana pihak yang boleh menguntungkan Islam. *Tafahum* di sini ialah usaha PAS untuk memahami non-Muslim menerusi Dewan Himpunan Penyokong PAS. Pendekatan *Ta'awun* pula menjurus kepada kerjasama antara PAS dengan parti lain untuk membentuk kesatuan yang kukuh dan saling bantu-membantu dalam perkara baik. Biar pun *Ta'awun* PAS bersama parti politik non-Muslim tidak dapat dibentuk ketika kerajaan PH memerintah, Presiden PAS berulang kali bertemu secara personal dengan Perdana Menteri, Tun Dr Mahathir untuk berbincang beberapa perkara yang melibatkan kepentingan rakyat. *Ta'awun* ini tidak mengikat mana-mana parti tetapi PAS cuba mendekati sesiapa yang sedia menerima kehadiran PAS atas matlamat tolong-menolong dalam perkara kebaikan dan menentang segala kemungkaran. Ia merupakan pendekatan politik yang matang dan rasional, bukan membantah secara melulu disebabkan sentimen politik.

KESIMPULAN

PAS merupakan parti yang mempunyai matlamat menerusi penglibatan dalam politik untuk menegakkan pemerintahan secara Islam. Sebagai parti politik, PAS perlu mendekati semua pihak untuk mendapat sokongan mereka termasuklah dari non-Muslim. Pada era 50an hingga 70an, PAS berhadapan dengan cabaran semangat Nasionalisme Melayu yang menjadi tembok untuk PAS mendekati non-Muslim. Selama tiga dekad PAS berbincang, berwacana dan bermuktamar untuk melakukan anjakan paradigma dalam kalangan pimpinan dan ahli PAS untuk mendekati non-Muslim. Ia merupakan suatu anjakan yang mencabar bagi PAS untuk menerima non-Muslim selepas mencapai kemerdekaan dan tragedi 1969. Penyertaan PAS dalam kerajaan campuran bersama BN (1973-1978) telah memberikan pengalaman dan pengajaran kepada PAS untuk mendekati non-Muslim secara khusus setelah keluar dari kerajaan campuran itu.

Setelah PAS berjaya membina hubungan dengan non-Muslim menerusi *Tahaluf* siyasi dengan DAP pada 1999 bermula episod baharu PAS membina hubungan dengan parti yang berbeza orientasi nilai, budaya dan agama. PAS cuba menterjemahkan Islam dalam perjuangannya tetapi isu-isu yang berbangkit yang berpunca dari perbezaan ini mengganggu hubungan ini yang menyebabkannya terputus dua kali. Ini bererti PAS

berhadapan dengan dilema dalam mendapatkan sokongan dari non-Muslim yang sangat pragmatik iaitu selagi mana PAS dapat menjaga kebajikan mereka dan merealisasikan matlamat mereka. Walau bagaimanapun, PAS telah melaluinya dengan menerima pasang surut sokongan dari mereka dan PAS tetap terus istiqamah dalam perjuangannya. Kini PAS menggunakan *Ta'awun* iaitu bekerjasama dengan pihak yang mahu bersama tanpa terikat atas dasar tolong menolong kepada perkara kebajikan. Ini menuntut suatu kebijaksanaan yang tinggi antara pimpinan dan strategi tertentu untuk PAS meruntuhkan fobia dan trauma serta mengubah prejudis non-Muslim terhadap PAS dan terhadap Islam amnya.

RUJUKAN

Al-Quran

- Ab. Aziz Mohd Zin. 1999. *Pengantar Dakwah Islamiah*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.
- Abdul Hadi Awang. 2011. *Konsep Asas Negara Berkeadilan*. Kuala Lumpur: Lajnah Penerbitan Dewan Ulama Pas pusat.
- Abdul Hadi Awang. 2018. *Pembentangan Kertas Kerja Konsep Ta'awun Siyasi (Kerjasama Politik)*. Bangi: Liqa' Fikri
- Abdul Hadi Awang. 2019. Islam Memimpin Perpaduan. Ucapan Dasar Presiden PAS Sempena Muktamar kali ke 65.
- Abdul Halim bin Ramli Mohammad Redzuan Othman Ahmad Kamal Ariffin bin Mohd Rus. 2017. Reaksi Pas Terhadap Laporan Suruhanjaya Reid Dan Islam Sebagai Agama Persekutuan Dalam Pembentukan Perlembagaan Merdeka. *Jurnal Sejarah* 20: 167-194.
- Abdull Rahman Mahmood, Kamaruddin Hj Salleh, Ahmad Sunawari Long, Faudzinaim Badaruddin. 2009. Penerimaan Bukan Islam Terhadap Proses Islamisasi di Malaysia. *Jurnal Hadhari* 2: 33-51.
- Abu Bakar Hamzah. 1992. *Parti PAS dengan Tahaluf Siyasi nya*. Kuala Lumpur: Media Cendekiawan.
- Ahmad Boestamam. 1972. *Burhanuddin, Putera Setia Melayu Raya*. Kuala Lumpur: Penerbitan Pustaka Kejora.
- Ahmad Fakhrudin Mohd Tahir. 2015. *Dakwah Parti Islam SeMalaysia (PAS) melalui politik: Kajian Terhadap Persepsi Jemaah Tabligh di Masjid Jamek Bandar Seri Petaling, Kuala Lumpur*. Jabatan Dakwah dan Pembangunan Insan Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya. Kuala Lumpur.
- Ahmad Fauzi Abdul Hamid. 2011. A Critical Appraisal of Parti Islam Semalaysia's (Pas) Opposition-Based Struggle for An Islamic State (Until 2008). *Media Syariah* 13(1): 49-71.

- Ahmad Fauzi Abdul Hamid. 2008. *The Islamic Opposition in Malaysia : New Trajectories and Directions?* (PDF), Singapore: S Rajaratnam School of International Studies.
- Amaluddin Darus. 1969. *Mengenal Perjuangan*. Kelantan: PAS Cawangan Kota Bharu.
- Asmak Husin dan Mohd Fadhli Ghani. 2019. Dakwah Parti Islam Semalaysia (PAS) Dalam Masyarakat Majmuk. Seminar Serantau Dakwah Dalam Masyarakat Majmuk. Hotel Putra, Kuala Lumpur, 19 Oktober.
- Azahar Yaakub. 2007. *PAS dan Negara Islam: Satu Penilaian Strategi*. Kuala Lumpur: Harakah.
- Badlihisam Mohd Nasir. 1999. The Politico-da'wah Approaches of Pan-Malaysian Islamic Party (PAS): A Historical Review. *Jebat* 26: 27-39.
- Daeng Sanusi. 2010. Peranan PAS dalam demokrasi. Temubual, 10 April.
- Diab, R. 2018. Legal-Political Rhetoric, Human Rights, and the Constitution of Medina. *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric* 36(3): 219-243.
- Dzulkefli Ahmad. 2014. Wacana Peranan Muslim Demokrat [3/3]. https://www.youtube.com/watch?v=plUBZwPbo-M&feature=emb_logo [15 November 2020]
- Farish A. Noor. 2014. *The Malaysian Islamic Party 1951-2013: Islamism in a Mottled Nation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Farish A. Noor. 2003. Blood, Sweat and Jihad: The Radicalization of the Political Discourse of the Pan-Malaysian Islamic Party (PAS) from 1982 Onwards. *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs* 25(2): 200-232.
- al-Ghadban, Munir Muhammad. 1997. *Al-Manhaj al-Haraki li al-Sirah al-Nabawiyyah*. Al-Urdun: Maktabah al-Mannar.
- Ibn Hisham, Abi Muhammad °Abd al-Malik. 1999. *Al-Sirah al-Nabawiyyah li Ibn Hisham*. Tahqiq. Mustafa Saqa, Ibrahim al-°Abyari & °Abd al-Hafiz Shalbi. Jilid 1-4. Cetakan pertama. Saudi °Arabia: Dar al-Mughni li al-Nashr wa al-Tawzi°.
- Ilonszki, G. & De Giorgi, E. 2018. Introduction, in E. De Giorgi e G. Ilonszki. *Opposition parties in European legislatures. Conflict or consensus?* London: Routledge.
- Junaidi Awang Besar, Nur Ellyanis Mohd Basori & Muhammad Hazim Abdul Ghani. 2020. Prestasi Dan Penerimaan Pengundi Terhadap Parti Islam Semalaysia (PAS) Dalam Pilihan Raya Umum Ke-14 Di Wilayah Pantai Barat Semenanjung Malaysia. *e-Bangi* 17(4): 60-77.
- Liow, Joseph Chinyong. 2011. Islamist Ambitions, Political Change, And The Price Of Power: Recent Success And Challenges For The Pan-

- Malaysian Islamic Party, PAS. *Journal of Islamic Studies* 22(3): 374-403.
- Meredith L. Weiss. 2004. The Changing Shape of Islamic Politics in Malaysia. *Journal of East Asian Studies* 4(1): 139-173
- Mohammad Tawfik Yaakub & Osman Md Rasip. 2017. Impak Kerjasama Politik Umno-Pas Terhadap Perkembangan Islam Di Malaysia Dari Tahun 1973 Hingga 1978. *Sains Insani* 2: 12-16.
- Mohd Fadli Ghani. 2016. *Sejarah PAS Memahami Jiwa Merdeka*. Kuala Lumpur: Harakah.
- Mohd Izani Mohd Zain. 2017. *Parti Islam Semalaysia (Pas). Dalam Kerjasama Politik di Malaysia, 1999-2015*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.
- Mohd Izani Mohd Zain. 2018. Improving Relations between Islamists and Non-Muslims in Malaysia: The Case of Pan-Malaysian Islamic Party (PAS). *International Journal of West Asian Studies* 10(1): 35-45.
- Mohd Syakir Mohd Rosdi. 2016. Pemikiran *Tahaluf Siyasi* Parti Islam SeMalaysia (PAS) dan Implikasinya Terhadap Pembangunan Negara. *Sains Humanika* 8(2): 19-25.
- Muhammad Faiz Mukmin Abdul Mutalib & Wan Fariza Alyati Wan Zakaria. 2015. Pasca Islamisme dalam PAS: Analisis Terhadap Kesan *Tahalluf Siyasi*. *International Journal of Islamic Thought* 8: 52-60.
- Nakhaie Ahmad. 1986a. *Islam Mengatur Masyarakat Majmuk, dalam PAS dengan Masyarakat Majmuk*. Kuala Lumpur: Jabatan Penerangan PAS Pusat.
- Nakhaie Ahmad. 1986b. *Mengapa Non-Muslim Harus Didekati, dalam PAS Dengan Masyarakat Majmuk*. Kuala Lumpur: Jabatan Penerangan PAS Pusat.
- Nadirsah Hawari. 2019. Tahâluf Siyâsi Dalam Praktik Politik Partai Islam di Indonesia. *MIQOT* 43(2): 222-238.
- Nazri Muslim, Faridah Jalil, Abdul Aziz Bari Mansor Mohd Noor and Khairul Anwar Mastor. 2011. Tahap penerimaan pelajar terhadap peruntukan orang Melayu dalam perlembagaan dari perspektif hubungan etnik di Malaysia. *Jurnal Kemanusiaan* 18: 105-125.
- al-Qaradawi, Yusuf. 1983. *Thaqafah al-Da'iyah*. Beirut: Muassasah al-Risalah.
- Saliha Hassan. 2003. Islamic non-governmental organisations. In *Social Movements in Malaysia* (pp. 108-125). New York: Routledge.
- Steiner, K. 2018. Malaysia at the crossroads? The never-ending discourse between Islam, law, and politics. *Journal of Religious and Political Practice* 4(3): 256-277.

- Surtahman Kastin Hasan. 2008. *Kerjasama Ekonomi Umat Islam Potensi dan Cabaran*. Cetakan pertama. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Wan Saiful Wan Jan. 2018. Islamism in Malaysian Politics: The Splintering of the Islamic Party of Malaysia (PAS) and the Spread of Progressive Ideas. *Islam and Civilisational Renewal Journal* 9(4):128-53.
- Wan Norhasniah Wan Husin. 2012. *Peradaban dan Perkauman di Malaysia: Hubungan Etnik Melayu-Cina*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Zabidin Haji Ismail 2015. Pemikiran Dan Perjuangan Politik: Dr Burhanuddin Al-Helmi. *Jurnal Peradaban Melayu* 10: 53-75.

Dr. Muhamad Faisal Ashaari
*Corresponding author
Pensyarah Kanan
Pusat Kajian Dakwah dan Kepimpinan
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi
Emel: faisal@ukm.edu.my

Nor Syuhada Roslan
Pelajar Sarjana
Pusat Kajian Dakwah dan Kepimpinan
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi
Emel: wadaroslan94@gmail.com

Dr. Zulkefli Aini
Pensyarah Kanan
Pusat Kajian Dakwah dan Kepimpinan
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi
Emel: zulaini@ukm.edu.my